

PSIXOLOGIYADA ILLYUZIYALAR VA XAYOLIV TASAVVURLAR

Ahadov Feruzbek Vafo o'g'li

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti.

Amaliy psixologiya 2 bosqich talabasi.

Anatatsiya: *ushbu maqolamda psixologiyada idrok etishning o'ziga xos sifatlari, illyuziyalar haqida umumiy tushuncha va ularning qanday turlari borligi, galyutsinatsiyalar haqida tushuncha, psixosensor tuzulishlar, inson psixikasida xayol surushlar, inson tasavvurlari, shaxsning g'oyalar yaratishi, rejalashtirishi, kabi aqliy jarayonlar va tasavvurlarning turlari haqida gap yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *makropsiya, metamorfopsiya, giperpatiya, idrok, xotira, tafakkur, illyuziya, ong, fantaziya, tasavvur, xayol.*

Illyuziyalar voqelikni noto'g'ri, yanglish idrok etish. Ikki xil illyuziya farq qilinadi: sezgi va idrokning muayyan qonunlari tufayli ro'y beradigan illyuziyalar. Ko'pincha, narsa va hodisalarni yaxlit idrok qilish kishida yanglish tasavvur hosil etadi. Masalan, og'irligi aynan teng, ammo kattaligi har xil bo'lgan ikki buyumni ketma-ket ko'tarib ko'rilsa, kattasi yengilroq, kichigi og'irroqdek tuyuladi. Buning sababi shundaki, kishi hajmi kattaroq buyumning hajmi kichikroq buyumdan og'ir ekanligini o'z tajribasida doimo sinab kelgan, binobarin, hajmi har xil buyumlarni ko'z bilan idrok qilganda beixtiyor shu tajribasiga tayanib, kattaroq buyumlarni ushlaganida ko'proq zo'r beradi, kichikroq buyumni qo'lga olganda uncha zo'r bermaydi.

Illyuziya ko'p hollarda ko'zning chalg'ishi bilan bog'liq. Bu xil illyuziyalar optik illyuziya deyiladi. Optik illyuziya muayyan sharoitda turli kesmalar uzunligi, burchaklar kattaligi, narsalar o'rtasidagi masofalar va shu kabilarni o'zaro taqqoslanganda kuzatiladi. Bu xil illyuziyalar turmushda ko'p uchraydi. Shuningdek, eshitish illyuziyasi (birovning nutqidagi ayrim so'zlar boshqacha bir ma'noda aytilgan so'zdek eshitiladi), harakat illyuziyasi (poyezd juda ham tez yurganda vagondagi kishiga go'yo u harakat qilmayotgandek tuyiladi) va boshqa insondagi psixofiziologik, ko'pincha hayajonlanish, charchash, qo'rqish holatlarida ro'y beradigan subyektiv illyuziyalar.[1, 128]

Masalan, o'rmondagi to'nka qo'rqoq odamning ko'ziga bironta yirtqich qayvonga o'xshab ko'rinadi. Sog'lom odamlarda illyuziya o'tkinchi holat; ayrim psixik kasalliklar (makropsiya, metamorfopsiya, giperpatiya va hokazolar) natijasida paydo bo'ladigan illyuziya esa ancha turg'un. Illyuziyani yo'q narsalar bordek bo'lib tuyuladigan holat — gallyusinatsiyadan farq qilish kerak.

Illyuziya xususiyatlarini bilish ulardan to'g'ri foydalanish imkoniyatini beradi. Masalan, to'la kishilar uzunasiga yo'l-yo'l kiyim kiyishga harakat qiladilar. Chunki bu xil kiyimlarda kishi illyuziya tufayli nisbatan ixcham bo'lib ko'rinadi. Optik illyuziyadan tasviriy san'atda,

me'morchilik va harbiy maskirovkada, bosmaxona shriftlarini tayyorlashda keng foydalaniladi.[2, 471]

Idrok ongning, miyaning ijodiy jarayonidir. Idrokning fiziologik asosi bosh miya yarim sharlari po'stlog'ining analiz va sintez faoliyatidan iborat. Bu faoliyat sezgi a'zolarimizga ta'sir qilib turgan narsalarning bitta xususiyati bilan emas, balki jami xususiyatlarining ta'siri bilan bog'liq. Idrok ana shu barcha xususiyatlar o'rtasidagi muvaqqat bog'lanish natijasida yuzaga keladi. Inson miyasining umumlashtiruvchi faoliyatiga asoslangan idrok jarayoniga kishining tajribasi, bilim, abstrakt tafakkurning faoliyati va boshqalar ham ishtirok etadi. Shuning uchun kishilar ayni bir narsa yoki hodisani yoshlari, ma'lumotlari, turmush tajribalari, kasblari, ijtimoiy kelib chiqishlari, xarakteri, qobiliyati va qiziqishlarida ko'rinadigan shaxsiy xususiyatlariga qarab har xil idrok qiladilar. Masalan, tegishli ixtisosi bo'lmagan kishining birorta yangi mashinani idrok qilishi ixtisosi bor odamning idrokiga qaraganda tor va yuzaki bo'ladi.

Tasavvur vizual-majoziy fikrlashning asosi bo'lib, u odamga vaziyatni boshqarish va amaliy harakatlarning bevosita aralashuvisiz muammolarni hal qilish imkonini beradi. Amaliy harakatlar imkonsiz yoki qiyin yoki shunchaki nomaqbul bo'lgan hayot holatlarida unga ko'p jihatdan yordam beradi. Masalan, mavhum jarayonlar va ob'ektlarni modellashtirishda.[3, 245]

Tasavvur dunyoni aqliy aks ettirish shakllaridan biridir. Eng an'anaviy nuqtai nazar — bu tasavvurni jarayon sifatida ta'riflash (A. DA. Petrovskiy va M. G. Yaroshevskiy, DA. G. Kazakov va L. L. Kondratiyev va boshqalar). Mahalliy mualliflar ham bu hodisani qobiliyat deb bilishadi (V. T. Kudryavtsev, L. S. Vygotskiy) va muayyan faoliyat sifatida (L. D. Stolyarenko, B. M. Teplov). Tasavvurning murakkab funktsional tuzilishini hisobga olgan holda, L. S. Vygotskiy unga nisbatan psixologik tizim tushunchasini qo'llashni maqsadga muvofiq deb hisobladi.[4,289]

Ijodiy tasavvurning bir turi - bu fantaziya. E. V. Ilyenkovga ko'ra., tasavvurni an'anaviy tushunish faqat uning hosilaviy funktsiyasini aks ettiradi. Asosiysi, nima borligini, ko'z oldingizda nima yotganini ko'rishga imkon beradi, ya'ni tasavvurning asosiy vazifasi — retinaning yuzasida optik hodisani tashqi narsaning tasviriga aylantirishdir.

Tasavvur - bu kognitiv jarayon bo'lib, uning o'ziga xosligi o'tgan tajribani qayta ishlashdir. Tasavvur va organik jarayonlar o'rtasidagi munosabatlar eng aniq quyidagi hodisalarda namoyon bo'ladi: ideomotor harakat va psixosomatik kasallik. Shaxs tasvirlari va uning organik holatlari o'rtasidagi bog'liqlik asosida psixoterapevtik ta'sir nazariyasi va amaliyoti quriladi. Tasavvur tafakkur bilan uzviy bog'liqdir. L.S.Vygotskiyga ko'ra, bu ikki jarayonning birligi haqidagi bayonot joizdir.[5, 613]

Insonning Er sayyorasida yashovchi birorta mavjudotga xos bo'lmagan sifat — yangilik yaratish qobiliyatini o'rganib, inson psixikasining yana bir noyob hodisasi bilan to'qnashamiz. Uning mohiyati insonning o'z ongida real voqelikda hali mavjud bo'lmagan obrazni yaratishdan iborat, bunday obraz yaratishning asosini esa o'tmish tajribasi tashkil etadi.

Idrok, xotira va tafakkur bilan bir qatorda inson hayotiy faoliyatida xayol ham muhim o'rinni egallaydi. Xayol bilish jarayoni bo'lib, unda voqelik vositali tarzda aks etadi. Aks ettirishning vosita materiallari sifatida idrok obrazlari, xotira taassurotlari namoyon bo'ladi. Tafakkur kabi xayol ham o'tmish tajribasini qayta ishla bilan yangi bilimlarni yaratishga qaratilgan.[6, 526]

Xayol obrazlari idrok obrazlari va xotira tasavvurlaridan ularda inson hali duch kelmaganlari aniqlanishi va shu tarkibda bo'lishi bilan farq qiladi. Bular inson ko'z o'ngida sodir bo'lmagan va bo'lishi mumkin bo'lmagan hodisalar, dalillar, voqealardir. Xayol obrazlari o'zida sodir bo'lishi kutilgan voqea va hodisalarni tutishi mumkin. SHu bilan birga, xayollarda kashf etilgan yangilik doimo haqiqatda mavjud bo'lganlar bilan u yoki bu darajada bog'langan bo'ladi. Xayol obrazlari idrok obrazlariga, shuningdek, xayolda chuqur o'zgarishlarga uchraydigan xotira tasavvurlariga ham tayanadi. Insonning individual taraqqiyoti jarayonida xayol tafakkur bilan uzviy aloqada shakllanadi. Xayol obrazlarini tuzish inson aqliy taraqqiyotining yuqori darajasidagina amalga oshishi mumkin.

Xayol natijasida inson kelajakni oldindan ko'ra oladi va o'z hulq-atvorini boshqaradi, atrof-olamni ijodkorlik bilan o'zgartiradi. Xayol – mehnat faoliyatida shakllangan psixik faollikning maxsus tarzda inson tomonidan ifodalanishi. Xayol voqelikni avvaldan aks ettirishni ta'minlaydi, bunda o'tmishning kelajakdagi proeksiyasi hosil qilinadi. Xayol insonga vaziyatda yo'l topishga va bevosita amaliy harakatlarning aralashuvisiz masalalarni hal etish imkonini yaratuvchi ko'rgazmali-obrazli tafakkurning asosi bo'lib xizmat qiladi. Xayol obrazlari faqat insonda mavjud bo'lgan real olam obrazlarining alohida tomonlarini qayta ishlab chiqish yo'li bilan yaratiladi.[7, 384]

Xulosa qilib aytganda xayol doimo insonning amaliy faoliyatiga yo'naltirilgan bo'ladi. Inson biror harakatni amalga oshirishdan avval, uni qanday bajarish zarurligi va uni qanday bajarishini tasavvur qiladi. SHunday qilib, u avvaldan keyinchalik sodir bo'ladigan amaliy faoliyatda ishlab chiqariladigan moddiy jism obrazini yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
2. А.Х.Югай, Н.А.Мираширова “Общая психология” – Ташкент 2014.
3. Дружинина В.. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.
4. Ilenkov E. V. O voobrajenii // Narodnoe obrazovanie. — 1968.
5. Ponomarev Ya. A. Psixologiya tvorchestva, 1976.